

ТЕМА 1: ПСИХОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

ПЛАН:

1. Психодинамічна модель соціальної роботи.
2. Біхевіористична модель соціальної роботи.
3. Когнітивна модель соціальної роботи.
4. Гуманістична модель соціальної роботи.
5. Екзистенційна модель соціальної роботи

Головні поняття теми: психоаналіз, безсвідоме, перенесення (трансфер), контрперенесення, механізми психологічного захисту, біхевіоризм, стимул-реакція, поведінковий контракт, символічна економіка, соціальне моделювання, когнітивізм, раціонально-емотивна терапія, терапія реальністю, гуманістична модель, замість, Я=концепція, самоактуалізація, екзистенціалізм, сенс життя, цінності переживання, йоготерапія, бібліотерапія.

ПИТАННЯ 1.

Психологічна група моделей соціальної роботи, розроблені на ґрунті психологічних теорій особистості.

Насамперед, звернемося до висвітлення основних положень *психодинамічної моделі соціальної роботи*. Зазначена модель спирається на психоаналітичну теорію австрійського психіатра, психолога, філософа *Зігмунда Фройда* (1856 – 1939), яка в свій час перевернула уявлення людства про себе і наполягла на тому, що людина не може повністю свідомо контролювати власне життя. Адже на нього чинять великий вплив неусвідомлені конфлікти, коріння яких сховано в дитинстві, і які доросла людина навіть не усвідомлює. Крім того, людина зазнає впливу інстинктів (передусім, сексуального – лібідо та агресивного – мортидо), які також неусвідомлені, але дуже потужні.

З.Фройд безпосередньо вирішенням проблем соціальної роботи не займався, але його теорія мала велике значення для розвитку та перспектив сучасної соціальної роботи. Він мав багато талановитих учнів, наукові погляди яких з часом розійшлися з поглядами вчителя. Але такі розбіжності стимулювали розробку дуже цікавих теорій, що розширювали бачення людської природи. У такий спосіб склалися теорії Альфреда Адлера, Еріха Фромма та Карен Хорні.

Психоаналітична теорія збагатила соціальну роботу теоріями психічного розвитку людини, впливу сімейних стосунків та виховання на цей процес, дбало ставлення до внутрішнього світу клієнта, навіть неусвідомленого ним самим.

Вагоме значення для соціальної роботи мають напрацювання психоаналізу, які стосуються пояснення взаємодії між соціальним працівником та клієнтом в процесі співпраці у вирішенні проблеми клієнта. *Перенесення (трансфер)* полягає у неусвідомленому перенесенні на соціального працівника клієнтом позитивних або негативних почуттів, які виникли у нього у попередньому досвіді по відношенню до значущих інших. Перенесення має бути предметом уваги соціального працівника. Адже воно розкриває основні потреби та проблеми клієнта. Емоційну відповідь соціального працівника на відношення клієнта називають *контрпереносом*. Його реалізація шкодить співпраці соціального працівника та клієнта, оскільки вона переводить стосунки соціальний працівник-клієнт в іншу площину – площину міжособистісних стосунків.

Важливе значення для надання ефективної допомоги ї клієнту в межах соціальної роботи має феномен психологічного захисту, ретельно досліджений у межах психоаналізу. Психологічний захист – це специфічна система прийомів сприйняття та реагування клієнта, що спрямована на збереження гармонії його внутрішнього світу та позитивних уявлень про себе. Психологічний захист немовби оберігає психіку людини від травмуючої інформації, але в той же час не дає їй можливості одержати досвід з

проблемних ситуацій.

ПИТАННЯ 2.

Біхевіористична модель соціальної роботи ґрунтується на психологічній теорії, яка склалася на початку ХХ сторіччя у Сполучених Штатах Америки. Біхевіоризм спрямований на вивчення поведінки людини та соціальних чинників, що на неї впливають. Засновником біхевіоризму вважається американський психолог *Джон Уотсон*, який ввів у психологію точність експерименту та обґрунтував формулу людської поведінки (S-R: стимул зовнішнього середовища викликає реакцію як конкретну поведінку людини). Один з відомих послідовників Джона Уотсона, *Беррес Фредерік Скіннер* став засновником *біхевіоральної терапії* як форми психологічного корегування особистості. Для соціальної роботи велике значення отримали зазначені терапевтичні концепції, адже саме вони розкривають причини виникнення соціальних проблем і шляхи їх подолання.

З точки зору біхевіористичної моделі соціальної роботи розлади поведінки та особистісні проблеми людини виникають унаслідок помилкового попереднього навчання.

Наскільки б само руйнівною та не адаптивною не була поведінка людини, спеціаліст який з нею працює вірить в те, що така поведінка є результатом негативного впливу соціального оточення. Для вирішення проблем необхідно сформувані нові умови та соціальні впливи, які будуть сприяти новому навчанню та формуванню нової адаптивної поведінки. Для вирішення проблем і адаптації особистості слід:

- 1) точно визначити поведінку, якої необхідно позбутися;
- 2) використати такі соціальні впливи, які будуть сприяти згасанню небажаної поведінки. Задля того необхідно викликати несумісну з небажаною поведінкою *конкурентну реакцію* (поведінку людини) за допомогою

активізації асертивних (творчих), релаксаційних (розслаблюючих) дихальних та інших стимулів;

3) чітко визначити бажану нову поведінку та визначити режими підкріплення, які необхідні для закріплення адаптивної або соціально-бажаної поведінки.

Велике значення отримали розроблені в біхевіоризмі так звані *поведінкові контракти*. Складання поведінкового контракту – письмове узгодження з клієнтом змін у поведінці клієнта, що мають відбутися, та тих конкретних дій, які мають бути реалізовані клієнтом та соціальним працівником. Поведінковий контракт не має юридичної сили, а скоріше силу психологічну, мотиваційну, надихаючу. Наприклад: соціальний працівник та клієнт можуть скласти поведінковий контракт щодо співпраці з вирішення проблеми працевлаштування клієнта, за яким: соціальний працівник бере на себе зобов'язання: 1) інформувати клієнта про вакантні робочі місця; 2) залучати клієнта до групової роботи, спрямованої на подолання проблеми; 3) відпрацьовувати з клієнтом навички ефективної само презентації при прийомі на роботу; та ін. Клієнт, у свою чергу, бере на себе наступні зобов'язання: 1) систематично займатися пошуком роботи, не менше 6 годин на день; 2) формувати список прийнятних вакансій; 3) брати активну участь у груповій та індивідуальній роботі, спрямованій на подолання проблеми; 4) реалізовувати активну позицію на зустрічах з роботодавцями та ін. Важливо, щоб всі ці зобов'язання були дуже конкретними.

Поведінковий контракт має на меті розподілити зусилля між соціальним працівником та клієнтом, що дає можливість клієнту: 1) мати план конкретних дій, які мають бути реалізовані клієнтом для вирішення проблеми; 2) відчувати, що клієнт не самотній у вирішенні проблеми, поруч є соціальний працівник, який прикладає зусилля разом з ним; 3) не перекладати відповідальність на соціального працівника за вирішення власної проблеми.

Символічна економіка спирається на систему *оперантного навчання*. Реалізація символічної економіки передбачає таке: чітко визначається

«бажана» поведінка для клієнта, що від нього очікується та заохочення, які він за неї буде отримувати. За демонстрацію такої поведінки клієнт отримує чітко визначені символи (бали, фішки, жетони). Ці «символи» клієнт накопичує протягом певного часу і з часом отримує можливість обміняти їх на бажану для себе винагороду (привілеї, товари, делікатеси та ін.). Для цього складається чіткий перелік заохочень, для отримання яких необхідно надати відповідну кількість символів. Прикладом реалізації символічної економіки є навчання студентів у ВНЗ за кредитно-модульною системою.

Символічна економіка вдало застосовується у різних сферах соціальної роботи: при роботі з дітьми у дитячих таборах відпочинку та закладах освіти, у пенітенціарній системі для формування соціально бажаної поведінки в ув'язнених, в медичній сфері при роботі з психіатричними клієнтами. Так на початках її було реалізовано для лікування психічних розладів у клініках США, де вона виявилася ефективною. Пацієнти отримували винагороду у вигляді жетонів за наступну «бажану» поведінку; прибирання власних кімнат, самостійне харчування, виконання робочих завдань, прояв ініціативи у спілкуванні з іншими пацієнтами та персоналом (останнє застосовувалося для пацієнтів-аутистів). Жетони пацієнти обмінювали за власним бажанням на різноманітні винагороди: солодощі, цигарки, квитки в кіно, дозвіл на певний час залишати клініку тощо.

У деяких програмах передбачається покарання клієнтів за небажану поведінку (ухилення від обов'язків, провокування бійок, порушення правил, тощо) через позбавлення жетонів, які вони отримали або тільки можуть отримати.

Соціальне моделювання використовує здатність людей вчитися, спостерігаючи поведінку інших. Це відбувається шляхом: 1) спостереження зразків моделей адаптивної поведінки у інших людей;

2) сприйняття таких інших як схожих на себе, формування почуття ідентичності з ними на підставі спільних характеристик: статі, віку, професійної належності, місця проживання та ін.; 3) реалізація таких зразків у

власній поведінці із поступовим нарощування досвіду від простого до більш складного. За допомогою соціального моделювання можна вирішувати багато прикладних завдань, які сприяють адаптації осіб різного віку, долати різного роду фобії через тренування. Наприклад, можна навчити людей не боятися води і плавати, не боятися собак, а грати із ними. Крім того, навчити долати страх аудиторії, виступаючи публічно.

Принципово інший підхід пропонує когнітивізм, який основну увагу приділяє уявленням клієнта про себе і своє життя.

ПИТАННЯ 3.

Когнітивна модель соціальної роботи спирається на когнітивізм як наукову психологічну школу, що виникла у 70-80-х роках ХХ століття. З точки зору когнітивізму: людина – це дослідник, який намагається зрозуміти, пояснити, передбачити та контролювати світ своїх особистих переживань для того, щоб ефективно взаємодіяти з ним.

На думку одного із засновників когнітивізму *Джорджа Келлі*, будь-яка подія для будь-якої людини відкрита для багатократного пояснення (інтерпретування). Відповідно для вирішення проблем та адаптації людини необхідно допомогти їй знайти такі інтерпретації (пояснення), які будуть сприяти її ефективному впливу на ситуацію та адаптації особистості.

Зазначена ідея розвивається іншими відомими представниками когнітивізму.

Альберт Елліс вважає, що важливо визначити ті інтерпретації, які заважають людині відчувати власну спроможність у вирішенні проблем. На його погляд, проблеми з'являються тоді, коли для людини прості бажання перетворюються на внутрішні жорстокі вимоги.

Наприклад, негативний шлях таких перетворень може бути:

«Я хочу досягти успіху» перетворюється на «Я маю досягти успіху» і потім, «Я не витримаю, якщо я не досягну успіху».

Для допомоги важливо повернутися до «Я хочу....» або « Я віддаю

перевагу....», що підтримує людину, але не примушує її.

Аарон Бек спеціалізувався на роботі з депресивними пацієнтами, і з'ясував, що причини депресії – це когнітивні порушення, які включають наступні компоненти:

Порушення у сприйнятті себе, 2) порушення у сприйнятті власних переживані; 3) порушення у сприйнятті майбутнього.

Для ефективної допомоги, на його думку, слід використовувати спеціальну систему запитань, які дають можливість клієнту подивитись на проблемну ситуацію з іншої точки зору, використати гумор, за допомогою чого досягаються зсування у когнітивному сприйнятті ситуації клієнтом. Приклади запитань: «Що ти втрачаєш, якщо...?»; «Як ти знаєш, що безглуздо спробувати?»; «А якщо б не вийшло у мене, то ти ставився до мене з презирством?».

Уільям Глассер розробив *терапію реальністю*, основні положення якої такі: 1) людина безумовний суб'єкт власного життя; 2) людина сама обирає свою позицію жертви або діяча по відношенню до власного життя; 3) сама обирає світ і поведінку, здійснюючи контроль над ними. З точки зору терапії реальністю в соціальній роботі з клієнтом важливим є знизити значущість минулого у сприйнятті клієнта, допомогти перейти від позиції жертви до позиції діяча по відношенню до власного життя.

Когнітивна модель соціальної роботи передбачає, що соціальний працівник має зайняти позицію вчителя, а клієнт – учня, який має навчитися новому відношенню до себе та життя. Зовсім інший підхід до взаємодії соціальний працівник клієнт розроблений в межах гуманістичної моделі соціальної роботи.

ПИТАННЯ 4.

Гуманістична модель соціальної роботи спрямована на пробудження резервів особистості, наснаження її до розвитку та удосконалення. Один із фундаторів гуманістичної психології, що лежить в основі гуманістичної

моделі соціальної роботи, *Карл Роджерс* вважав, що для ефективної допомоги людині необхідно притримуватися таких положень в розумінні особистості: 1) кожна особистість унікальна, і цінними є всі її прояви; 2) кожна людина наділена уродженими прагненнями до розвитку; 3) кожна людина живе у світі, який постійно змінюється у власному досвіді. Для ефективної адаптації людині необхідно найкраще зорієнтуватися у власному досвіді. Заважає людині найкраще зрозуміти власний досвід різниця між самістю (реальним або організмичним Я) та Я-концепцією (системою уявлень людини про себе). Задоволеність життям переживають люди, в яких самість та Я-концепція подібні. Це і є основне завдання допомоги.

З точки зору Абрахама Маслоу, людина спроможна подолати обмеження (соціальної впливи, внутрішній захист) на шляху до самоактуалізації. На цьому шляху вона стане не тільки адаптованою, а і щасливою, якщо навчиться узгоджувати власні дії з внутрішньою природою, відповідати за свої вчинки, приймати свої переживання, виявляти захисти та відмовлятися від них.

Основною особливістю цієї моделі є не директивний підхід, який реалізується в тому, що: 1) соціальний працівник відводить собі другорядну роль, сприяючи у такий спосіб тому, щоб клієнти відчували себе активними творцями свого життя; 2) соціальний працівник у відношенні до клієнта намагається проявити позитивне відношення, співпереживання, намагання допомогти, але не шляхом надання порад, вимог, рекомендацій або контролю, а за допомогою сприяння клієнту у прийнятті власних почуттів, відношень та ідей.

Гуманістична модель підкреслює важливість прийняття клієнтом власних переживань, ще більшу увагу унікальному досвіду клієнта приділяє екзистенційна модель соціальної роботи, що підкреслює цінність негативних переживань і, навіть, страждань на шляху пошуку сенсу власного життя.

ПИТАННЯ 5.

Екзистенційна модель соціальної роботи має у своєму ґрунті

філософію екзистенціалізму, яке зосереджено на пізнанні буття людини, як правило в ситуації боротьби, переживання криз та страждання. Екзистенціалізм склався перед I Світовою війною в Росії (*М. Бердяєв*) та Європі (*С.Кьєркегор* (Данія)). Екзистенційна модель соціальної роботи передбачає допомогу людині у розкритті себе та подоланні страху перед усвідомленням кінцевого результату буття людини, а також встановленню контролю людини над власним життям, подоланню екзистенційних тривог шляхом налагодження близьких стосунків і пошуку сенсу життя.

Один з засновників екзистенційної психотерапії *Віктор Франкл* вважав, що проблеми сучасної людини пов'язані з переживанням *екзистенційної фрустрації*, внаслідок чого у людини виникають *ноогенні (нусогенні) неврози*, як неврози втрати сенсу буття. Саме вони є причиною більшості розладів поведінки та дезадаптації: депресії, правопорушення, алкоголізм, наркоманія, агресивність. Віднайти сенс свого життя людина може шляхом реалізації трьох типів цінностей: 1) цінності переживання (любов); 2) цінності творчості (продуктивна діяльність, праця, в тому числі і професійна, але така, процес якої приносить задоволення, а не тільки результат); 3) цінності відношення (вміння людини зайняти осмислену позицію в будь якій критичній ситуації, навіть пересиченій стражданням та безглуздістю).

За допомогою звуження роздумів над негативними наслідками подій, пошуком альтернативного позитивного значення проблематичної події розкриваються цінності, які знаходяться поза межами слабкого Я клієнта. Для сучасної соціальної роботи важливе значення має використання бібліотерапії, яка передбачає, що з допомогою спеціально підібраної літератури здійснюється лікувальна та профілактична допомога людям, які опинилися у скрутних життєвих умовах.

РЕЗЮМЕ

Завершуючи огляд психологічних моделей соціальної роботи варто зазначити, що, незважаючи на властиве їм розмаїття поглядів на причини виникнення проблем клієнта та відповідні цим проблемам методи та прийоми ефективної допомоги, їх об'єднує те, що всі вони велику увагу приділяють особистісним характеристикам клієнта. Принципово інший підхід відрізняє наступна група моделей – соціологічних, що розглядаються в наступній темі посібника.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Класичний психоаналіз як основа психодинамічної моделі соціальної роботи.
2. Роль трансферу та контрпереносу у взаємодії “клієнт – соціальний працівник”.
3. Роль психологічного захисту у вирішенні проблем та адаптації особистості.
4. Біхевіористична модель соціальної роботи: загальна характеристика.
5. Теорія Скіннера щодо факторів формування поведінки.
6. Витоки розладів та особистісних проблем з точки зору Скіннера.
7. Позиція соціального робітника з точки зору когнітивізму.
8. Біхевіористична модель стратегії соціальної роботи.
9. Особистісний конструкт та вплив на нього в межах здійснення соціальної роботи.
10. Раціонально-емотивна терапія Альберта Елліса.
11. Реальнісна терапія Вільяма Глассера.

ТЕМА 2: СОЦІОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

ПЛАН:

1. Системна модель соціальної роботи
2. Екологічна модель соціальної роботи
3. Використання у соціальній роботі теорії ролей
4. Соціально-радикальна модель соціальної роботи

Головні поняття теми: системна модель соціальної роботи, теорія систем, соціальна мережа, макрорівень, екологічна модель соціальної роботи, життєвий стрес, життєва ніша, сімейний центр, екосистеми, екомапи, генограми, теорія ролей, соціальна роль, групова дискусія, психодрама, соціально-радикальна модель соціальної роботи, марксизм, відчуження, фемінізм, пригнічення рівність, свобода.

ПИТАННЯ 1.

Серед соціологічних моделей соціальної роботи одне з провідних місць займає **системна модель соціальної роботи.**

Засновник міждисциплінарної теорії систем австрійський біолог та філософ *Людвіг фон Берталанфі* вважав, що всі організми – це системи, що складаються з підсистем та одночасно самі виступають як складові надсистем. Система – це сукупність елементів (предметів, явищ, поглядів...) між якими існує зв'язок та взаємодія. Зміни в одній частині системи зумовлюють зміни в інших її складових. Соціальна система – цілісне утворення, основними елементами якого є люди, групи, спільноти, соціальні інституції та зв'язки між ними.

На цьому підґрунті у 70-х роках ХХ століття склалася системна модель соціальної роботи. Її розробники – американці *Говард Голдстейн* «Практика соціальної роботи», *Еліен Пінкус* та *Енн Мінахен* «Практика соціальної роботи: модель та метод». За системною моделлю соціальної роботи життя людини залежить від систем, у які вона включена. Причина соціальних

проблем – неможливість клієнтів користуватися системами підтримки з причин: 1) відсутності систем (самотність, неповні родини) 2) не інформованість клієнтів про можливості соціальних систем або неможливість ними користуватися (дитина, про яку не турбуються батьки, не знає про можливості отримання допомоги від соціальних служб або боїться до них звертатися, оскільки вважає, що це ще більше погіршить стосунки в родині).

Системний підхід використовується в соціальній роботі на різних рівнях. Наприклад, *на індивідуальному (мікрорівні)* важливо визначити соціальне оточення клієнта, яке може бути використане як ресурс вирішення проблеми. В такому разі говорять про створення *підтримуючих мереж*. *Мережі* – це формальні і неформальні зв'язки між людьми та організаціями. Вони можуть бути позитивними та негативними за своїми соціальними функціями. Завдання соціальної роботи створювати, підтримувати та розвивати позитивні соціальні мережі, та контролювати негативні.

На макрорівні теорію систем використовують для організації та зміни систем, які чинять вплив на життя людей. У процесі роботи в спільноті теорія створює можливості для розуміння зв'язку ресурсів, потреб, міжособистісних відносин та ефективного використання різних частин системи, розвитку так званого соціального партнерства. Наприклад: учителя-пенсіонери дають уроки дітям з бідних родин, встановлюючи у такий спосіб контакти і долаючи самотність. Рада ветеранів забезпечує пенсіонерів безплатними зачісками, а перукарі початківці здобувають перший професійний досвід.

Водночас теорії систем притаманні такі обмеження: 1) вона не пояснює причин порушень, більше спрямовуючи свої зусилля на вирішення проблем, що вже існують; 2) вимагає від соціального працівника становлення та розвитку контактів з багатьма організаціями та установами (місцева влада, лікарні, навчальні заклади, суспільні та релігійні організації тощо). Між тим такі організації не завжди є зацікавленими у розвитку стосунків із соціальними службами; 3) зміна системи вимагає багато часу та зусиль, тому деякі зусилля можуть здаватися марними. Але якщо система змінюється на краще, то це

значно покращує життя людей.

Більш широке коло питань взаємодії людини та оточуючого середовища, у порівнянні із системною моделлю, аналізує екологічна модель соціальної роботи.

ПИТАННЯ 2.

Екологічна модель соціальної роботи заснована на *соціальній екології* – науці, що вивчає закони та закономірності взаємодії суспільства та природи, розвиток системи суспільство-природа, вирішення проблем охорони та збереження людини. Соціальна екологія базується на теорії соціального конструювання, автори якої – представники Чикагської школи соціології *Роберт Парк, Ернст Берджес, Родерик Маккензі*. В соціальній роботі екологічна модель яскраво представлена так званою життєвою моделлю, яку у 70-х роках 20 століття представили *Карел Гермейн* та *Алекс Гиттерман* у роботі «Життєва модель та практика соціальної роботи»

Екологічна модель соціальної роботи спрямована на використання активних методів адаптації та соціалізації клієнта для досягнення ним особистісних змін, рівень яких відповідав би вимогам оточуючого середовища, а також на вплив на фізичне і соціальне середовище для того, щоб воно більше відповідало правам, потребам та життєвим цілям особистості.

Крім того, екологічна модель соціальної роботи спирається на наступні теорії та концепції:

життєвого стресу, який викликає активізацію та сприяє розвитку, якщо він відповідає уявленню людини про себе та свої здібності по його подоланню, у протилежному випадку – дистрес, який може зруйнувати людину (*Ганс Сельє*);

протистояння як здатності людини долати негативні наслідки змін та протистояти ним. Протистояння сприяє вирішенню проблем та керуванню емоціями, активізує ресурси людини, може сприяти пробудженню нових потенціалів та реалізації невикористаних резервів;

життєвої ніші (ареалу), за якою кожній людині потрібні необхідні для розвитку та життя фізичні та соціальні умови. Зручне житло, об'єкти заощадження, вулиці, занятість, матеріальна захищеність. Тому соціальна робота дбає про розвиток інфраструктури, зручної і для незахищених категорій населення;

родинності, за якою кожній людині потрібна підтримуюча система, яку складають родичі, сусіди, друзі, колеги, навіть, тварини та рослини. Тому важливим завданням соціальної роботи є з'ясування наявності та стану систем. Інформування та налагодження втрачених зв'язків. Наприклад, телепередача «Жди мене»;

життєвих вмінь, представники якої твердять, що людина має володіти навичками, необхідними для життя у сучасному соціумі. Навички робити заходи у супермаркетах, користуватися комп'ютером та мобільними телефонами, скапом, та інтернетом для пошуку, розвитку та підтримки контактів.

Відповідно до цих концепцій екологічній моделі розроблені такі методи роботи з відновлення соціальної суб'єктності людини:

1) *метод сімейного центру*, суть якого полягає в роботі з родиною на ґрунті вивчення її оточення та розвитку соціальних зв'язків сімей з дітьми з особливими потребами;

2) *метод навичок*, орієнтований на відпрацювання навичок взаємодії особистості з оточуючим світом;

3) *метод життєвої моделі*, спрямований на аналіз життєвого простору людини за допомогою виділення таких сфер:

життя на різних вікових етапах: дитинство, дорослість, старість, зміна статусів та ролей, втрати, кризи, переїзди;

міжособистісні відносини: в парах, родині, організаціях (експлуатація, невідповідність очікувань)

соціальні та фізичні особливості середовища (нерівні можливості для чоловіків та жінок, нерозвинутість інфраструктури).

Проблеми можуть виникати в кожній сфері окремо, зачіпати інші сфери,

розвиватись паралельно в кожній з них. Важливо з'ясувати джерело проблеми та знайти шляхи її вирішення;

4) *метод моделювання екосистем*, суть якого полягає у використанні у соціальній роботі *екомап* та *генограм*.

Екомапа – це зображення зв'язків людини (родини) з організаціями, установами, друзями, родичами, сусідами з відзначенням специфіки тих зв'язків. Екомапа дає можливість наочно відобразити систему стосунків людини з соціальним середовищем. Генограма передбачає створення родинного дерева з позначкою дат, віку, специфіки стосунків. Створення екомап та генограм разом з клієнтом дає можливість не тільки фіксувати інформацію про клієнта, та його оточення сімейне, міжособистісне, тощо, а і визначати додаткові можливості для відновлення та розвитку таких зв'язків.

Наступна модель зосереджує свою увагу на взаємодії між людьми та виконання ними соціальних ролей

ПИТАННЯ 4.

Теорія ролей розроблена соціологами, серед яких, насамперед, відзначимо *Толкота Парсонса*, *Роберта Мертона* та *Джекоба Морено*. Зазначена теорія стверджує, що люди в суспільстві займають певні позиції, граючи відповідні ролі. *Роль* – це типові очікування або поведінка, яка пов'язана з позицією особистості в соціальних структурах. Роль формує ідентичність людини і сприйняття її іншими людьми. У соціальній роботі розрізняють формальні ролі (батько, студент, викладач, ...) і неформальні (цап-відбувайло, контролер, доглядач...).

Роль складається із взаємопов'язаних компонентів: 1) ролі уявлення (як особа уявляє свою належну поведінку); 2) ролі очікування (чого або якої поведінки) очікують від особи, що займає певну позицію); 3) виконання ролі (якою насправді є реальна поведінка особи). Кожній людині притаманний набір ролей, сукупність ролей, які вона опановує з набуттям певної соціальної позиції).

Соціальна робота, що реалізується на підставі теорії ролей, дає можливість проаналізувати вміння клієнтами грати певні ролі, підготувати їх до виконання нових ролей (сімейної ролі при вступі у шлюб, працівника-професіонала при працевлаштуванні, батьківської при народженні дитини тощо), проаналізувати ситуації зміни ролей, значущості і другорядності певних ролей клієнта, що сприяє налагодженню та розвитку зв'язків та адаптації клієнта. В теорії ролей розроблені практичні та ефективні прикладні методики, які дають можливість розширити поведінковий репертуар клієнта, створити умови для розвитку його рольової суб'єктності. До таких належать: 1) групова дискусія (керована дискусія, предметом якої можуть бути життєві події, факти біографії клієнта, міжособистісні стосунки в родині або колективі та ін.); 2) ігрова терапія як вільна або керована гра, в межах якої клієнт програв певні ролі, розкриваючи при цьому для себе певні нюанси або особливості, що характерні для тих або інших ролей; 3) психодрама – методика, що передбачає розігрування певних значущих або традиційних ситуацій, в яких найяскравіше проявляються проблеми клієнта, тощо. Такі форми роботи передбачають поглиблення розуміння клієнтом своїх позицій, так і поведінки своїх партнерів.

Таким чином, соціальна робота, що спирається на теорію ролей спрямована на аналіз проблем клієнта через роботу з ним в контексті найближчого оточення. Вона не дає можливості працювати одночасно з великою кількістю людей. Але таку можливість відкриває соціально-радикальна модель, яка розглядається в наступному питанні цієї теми.

ПИТАННЯ 5.

Соціально-радикальна модель соціальної роботи спирається на теорії марксизму і фемінізму. Вона заперечує психологічні пояснення проблем клієнтів та закликає до розгляду і затвердження балансу влади, використання структурних засобів розв'язання проблем і організацій колективних соціальних дій.

Розробники соціально-радикальної моделі відновлення соціальної суб'єктності людини творчо використовують окремі важливі положення марксистського вчення, передусім, у плані аналізу структурних причин соціального відчуження людини. Вважається, що в капіталістичному суспільстві ототожнення людини і товару зумовлює болісні явища соціального відчуження у таких формах:

- 1) відчуження від процесу праці: працівники не приймають участь у обговореннях та прийнятті рішень стосовно того що і як вони виробляють;

- 2) відчуження від продукту праці, який не належить тим, хто його виробляє;

- 3) відчуження від інших працівників у процесі прогресуючого розподілу праці;

- 4) відчуження від людської сутності як неможливість реалізувати себе у роботі, вільному розвитку в вільний час.

Відповідно до цього пропонуються такі підходи до проведення соціальної роботи:

- 1) прогресивний, що розглядає соціальну роботу як чинник позитивних змін, що сприяє поліпшенню взаємозв'язків у суспільстві, активізації колективного руху, розвитку свідомості;

- 2) репродуктивний, за допомогою якого обґрунтовується необхідність участі соціальних працівників у відтворенні в капіталістичному суспільстві особистісних і соціальних ресурсів, передусім, робітничого класу;

- 3) контрариторний, що акцентує увагу на суперечливій ролі соціальних працівників, які своєю діяльністю, з одного боку посилюють капіталістичний контроль, з іншого, підвищують функціональні можливості робітничого класу завдяки навчанню, наданню повноважень клієнтам, більшість яких належить до робітничого класу.

Всі ці підходи доповнюються рядом важливих положень *фемінізму* – теорії, яка спрямована на захист соціальної рівності чоловіків та жінок, проти патріархальних стереотипів та сексизму. *Патріархальними стереотипами* називають погляди, що відображають традиційний розподіл ролей та можливостей чоловіків та жінок.

Фемінізм представлений основними трьома течіями: 1) ліберальний фемінізм, який відстоює рівність можливостей для представників обох статей; 2) соціальний фемінізм спрямований на реалізацію намагання прибрати «домашнє рабство» жінок, звільнити жінку від традиційного виконання домашніх обов'язків для професійної та іншої самореалізації; 3) радикальний фемінізм – спрямований на намагання звільнити жінок від необхідності виношувати і народжувати дітей і використовувати новітні репродуктивні технології. Головна ідея фемінізму у соціальній роботі полягає у проголошенні необхідності подолання факторів пригнічення в суспільстві а не в засвоєнні жінкою очікуваної від неї рольової поведінки. Практичною реалізацією такого підходу є робота з консолідації та об'єднання клієнтів задля подолання впливу патріархальних стереотипів, ослаблення насильства та експлуатації жінок.

На завершення огляду соціологічних моделей соціальної роботи варто зазначити, що ця група моделей пов'язує причини виникнення проблем з обмеженнями, недоліками суспільства. Проаналізувавши ці моделі, маємо також присвятити увагу соціальній роботі по розв'язанню конкретних ситуацій, яка передбачає орієнтацію на клієнта, спирається на його індивідуальність та специфіку сприйняття та переживання проблеми

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Розуміння виникнення соціальних проблем в теорії соціальної роботи.
2. Дайте загальну характеристику соціологічним моделям соціальної роботи.

3. Охарактеризуйте використання екомап та генограм у соціальній роботі.
4. Розкрийте використання теорії ролей у практиці соціальної роботи.
5. Сформулюйте поняття «соціальна система» та розкрийте основні характеристики соціальних систем.
6. Переваги та обмеження системної моделі соціальної роботи.
7. Методи сімейного центру, навичок, життєвої моделі, моделі екосистем.
8. Розкрийте основні марксистські підходи до здійснення соціальної роботи: прогресивний, репродуктивний, контрадикторний.
9. Застосування радикальних підходів.
10. Переваги та обмеження соціально-радикальної моделі соціальної роботи.